

Κεφάλαιο ΙΙΙ

Κριτική στον κομματικό δογματισμό. Ο Lukács στην *Κριτική*: μια πολιτική και ιδεολογική επιλογή

1. Η δεκαετία του 1950: Ο «χειμώνας του σοσιαλισμού»⁹⁶

Η έκδοση της *Κριτικής*, στα τέλη της δεκαετίας του 1950, συνέπεσε με σημαντικές εξελίξεις στον χώρο της μαρξιστικής σκέψης, που έγιναν η αφετηρία για ευρύτερες αλλαγές, ακόμη και σε επίπεδο πολιτικής σκέψης και πρακτικής. Ενώ έως το τέλος του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου η μαρξιστική σκέψη γενικότερα χαρακτηριζόταν από τη σταλινική εκδοχή και εφαρμογή του κομμουνιστικού δόγματος, από τα τέλη του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου και κυρίως ύστερα από τον θάνατο του Ιωσήφ Στάλιν, η αμφισβήτηση του σταλινισμού εκδηλώθηκε επίσημα από τον Νικίτα Χρουστσόφ, στο πλαίσιο του 20ού Συνεδρίου του Κομμουνιστικού Κόμματος της Ε.Σ.Σ.Δ. (Φεβρ. 1956). Η αμφισβήτηση αυτή και η διακήρυξη αυτόνομης δράσης για κάθε Κομμουνιστικό Κόμμα οδήγησαν την ίδια χρονιά (1956) στο πείραμα της Πολωνίας και της Ουγγαρίας, που απέτυχε λόγω της δυναμικής στρατιωτικής επέμβασης των Σοβιετικών στα εσωτερικά των δύο

96. Michel Beaud, «Ο χειμώνας του σοσιαλισμού», στο: *Η ιστορία του σοσιαλισμού 1800-1981. Το πέρασμα του σοσιαλισμού από το καμίνι της ιστορίας*, μτφρ. Μάριος Βερέττας, Αθήνα, Μαλλιάρης/Παιδεία, 1985, σ. 244-278.

αυτών χωρών· παράλληλα, οι ιδεολογικές και πολιτικές εξελίξεις οδήγησαν σε νέους πολιτικούς προβληματισμούς ορισμένα σοσιαλιστικά και κομμουνιστικά κόμματα της Δύσης (γαλλικό, ιταλικό) που επιδίωκαν τον στόχο του «ιστορικού συμβιβασμού», χωρίς, ωστόσο, να εξαλειφθεί η γενικότερη πίστη στο «ορθόδοξο» σοσιαλιστικό όραμα, ειδικά ύστερα από την επικράτηση του Fidel Castro στην Κούβα (1959) ή την εφαρμογή εκδοχών του «υπαρκτού σοσιαλισμού» σε χώρες του Τρίτου Κόσμου. Ανάποφευκτα, η ιδεολογική ταυτότητα του μαρξισμού δεν θα μπορούσε να μείνει ανεπηρέαστη, προκλήθηκαν ζυμώσεις στο εσωτερικό της, με κύριο πλαίσιο αναφοράς, σε πολιτικό επίπεδο, τη δυνατότητα για ειρηνική μετάβαση στον σοσιαλισμό και, σε ιδεολογικό επίπεδο, το αίτημα της φιλελευθεροποίησης της σκέψης.

Ειδικότερα στο Κ.Κ.Ε., ένα μήνα μετά το 20ό Συνέδριο του Κ.Κ.Σ.Ε., σημειώθηκαν σημαντικές αλλαγές: η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής καθάισε τον σταλινικό Γενικό Γραμματέα Νίκο Ζαχαριάδη, θεωρώντας τον υπεύθυνο για την περιορισμένη απήχηση της στρατηγικής του κόμματος· προκειμένου μάλιστα να αναζητηθεί και να χαραχτεί η νέα πολιτική ορίστηκε μια συλλογική ηγεσία.⁹⁷ Οι μεταβολές συνεχίστηκαν και τα επόμενα χρόνια: διαγράφονται ιστορικά στελέχη (1957-1958), καλούνται τα μέλη και οι αριστεροί ψηφοφόροι να στηρίξουν την Ε.Δ.Α. στις εκλογές του 1958 και την ίδια χρονιά διαλύονται οι παράνομες οργανώσεις που ελέγχονταν από το Κ.Κ.Ε.⁹⁸

Στο πνευματικό πεδίο, ενδεικτικό των γενικότερων ζυμώσεων είναι ότι ήδη από το 1954 είχε ξεκινήσει μια σημαντική αντιπαράθεση στους κόλπους της ελληνικής μαρξιστικής διανόησης και κριτικής: ο ανανεωτικός λόγος του Παναγή Λεκατσά συναντούσε την οξύτατη αντίδραση του Γιάννη Κορδάτου, με αφορμή μια με-

97. Νίκος Ψυρούκης, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας (1940-1974)*, τ. Α', Αθήνα, Ηρόδοτος, ⁴1991, σ. 150.

98. Ζήσιμος Συνοδινός, «Χρονολόγιο 1954-1967», περ. *Μανδραγόρας*, τχ. 6/7 (Ιαν.-Ιούν. 1995) 106.

λέτη του τελευταίου για την αρχαία τραγωδία και κωμωδία.⁹⁹ Επιπλέον, εντείνεται στο εσωτερικό της διάνοησης της ελληνικής αριστεράς η «διαπάλη» μεταξύ της «νέας» και της μεσοπολεμικής μαρξιστικής κριτικής, με χαρακτηριστικότερα, ίσως, παραδείγματα τα κείμενα που αμφισβητούν την αισθητική πρόταση του σοσιαλιστικού ρεαλισμού και την έντονη συζήτηση στην *Επιθεώρησης Τέχνης* για την «ποίηση της παρακμής», το 1955.

Μέσα σε ένα τέτοιο γενικότερο πνευματικό περιβάλλον, η *Κριτική* δείχνει να συμμετέχει στην επίπονη αλλά γόνιμη πορεία επανεξέτασης ζητημάτων που σχετίζονται με την πολιτική ιδεολογία και τις αισθητικές αντιλήψεις της αριστεράς, δημοσιεύοντας κείμενα πρωτότυπα αλλά και μεταφρασμένα. Με τις επιλογές της προσπαθεί ουσιαστικά να αρθρώσει έναν παρεμβατικό λόγο στην ιστορία των ιδεών της αριστεράς, προωθώντας τον ανανεωτικό λόγο και αποτυπώνοντας, με αυτόν τον τρόπο, και το δικό της ιδεολογικό στίγμα. Με κείμενα του Μανόλη Αναγνωστάκη, του τροτσκιστή, τότε, Μανόλη Λαμπρίδη, αλλά και με την επιλογή της να παρουσιάσει κείμενα του Georg Lukács και κείμενα για τον Georg Lukács, η *Κριτική* συνέβαλε αποφασιστικά στον έλεγχο των πολιτικών και αισθητικών αντιλήψεων της μεσοπολεμικής αριστεράς, στην ενίσχυση του αναθεωρητικού λόγου της ελληνικής αριστεράς και στην υπόθεση του επιχειρούμενου από το 1956 κ.ε. «αποσταλινισμού».

Ήδη από το πρώτο τεύχος του περιοδικού, ο Μανόλης Αναγνωστάκης κάνει φανερή όχι μόνο τη σύζευξη τέχνης και πολιτικής αλλά και τη βαθύτερη κριτική αντιμετώπιση των παλαιότερων, ακόμη ζωντανών και ισχυρών, ιδεολογικών μορφωμάτων που κατέληγαν στην επικυριαρχία της πολιτικής σε βάρος της τέχνης. Με το σημείωμά του για την «υπόθεση Πάστερνακ»¹⁰⁰ και

99. Για μια εκτενέστερη παρουσίαση της αντιπαράθεσης βλ. Γιάννης Μηλιός, *Ο μαρξισμός ως σύγκρουση τάσεων. Τέσσερα παραδείγματα ελληνων μαρξιστών: Κορδάτος, Μάξιμος, Λεκατσάς, Πουλαντζάς*, Αθήνα, Εναλλακτικές Εκδόσεις, 1996 («Δοκίμια 5»), σ. 97-115.

100. Μανόλης Αναγνωστάκης, «Θέματα. Η "Υπόθεση Πάστερνακ"», περ. *Κριτική*, τχ. 1 (Ιαν.-Φεβρ. 1959) 46-49.

την καταγγελία της γραφειοκρατικής στάσης από την πλευρά του σοβιετικού μαρξισμού στην πρόταση Δυτικών για βράβευση του ρώσου λογοτέχνη με βραβείο Νομπέλ λογοτεχνίας (1958), προσεγγίζει την πολιτική διά της τέχνης, αντιστρέφοντας, θα έλεγε κανείς, την πολλαπλώς διακηρυγμένη θέση της κομμουνιστικής αριστεράς για την υποταγή της τέχνης στις πολιτικές ιδέες και σκοπιμότητες του μαρξισμού. Αυτό το κείμενο, που συμπλέει εκείνη την περίοδο με τη φωνή και άλλων ελλήνων διανοουμένων της αριστεράς οι οποίοι δεν δίσταζαν να καταγγέλλουν τον «νέο σχολαστικισμό» του σοβιετικού μαρξισμού,¹⁰¹ αποδίδει πιστά το γενικότερο πνεύμα που ο Μανόλης Αναγνωστάκης ήθελε να προσδώσει στο εκδοτικό εγχείρημά του.

Αυτό το πνεύμα, που εμπεριέχει σαφείς πολιτικές διαστάσεις και την υποδήλωση μιας πολιτικής και ιδεολογικής στάσης, έγινε ακόμη πιο ξεκάθαρο σε άλλη ευκαιρία, όταν ο Μανόλης Αναγνωστάκης θέλησε να επικρίνει την εμμονή στο δόγμα του σοσιαλιστικού ρεαλισμού¹⁰² και τη συνεπακόλουθη αποκήρυξη των ιδεών του Georg Lukács, θέμα που αφορούσε, εξάλλου, και το ίδιο το περιοδικό.

101. Άρης Αλεξάνδρου, «Η σοβιετική σκέψη μπροστά στο αδιέξοδο του νέου σχολαστικισμού», περ. *Κανούρια Εποχή* (Ανοιξη 1959) 178-189 = *Έξω απ' τα δόντια* (1937-1975), Αθήνα, Ύψιλον/βιβλία, ²1982 (¹1977 Βέροιας), σ. 73-88. Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται και η πρωτοβουλία της Συντακτικής Επιτροπής της *Επιθεώρησης Τέχνης* να ζητήσει την άδεια του κόμματος να δημοσιεύσει ένα κείμενο για την υπόθεση του Πάστερννακ («να δημοσιεύσουμε σχόλιο που έπαιρνε θέση στο ζήτημα», σημειώνει χαρακτηριστικά ο Κώστας Κουλουφάκος, στο: Φίλιππος Ηλιού, «Ένα υπόμνημα του Κώστα Κουλουφάκου για την *Επιθεώρηση Τέχνης*: κομματική διανοήση και κομμουνιστική ανανέωση», ό.π. σημ. 16, σ. 66), αλλά η κομματική καθοδήγηση το απαγόρευσε.

102. [Μανόλης Αναγνωστάκης], «Θέματα. [Ένα κριτικό κείμενο αποκτά βάρος...]», περ. *Κριτική*, τχ. 13/14 (Ιαν.-Απρ. 1961) 57-58. Πρόκειται για ένα σύντομο σημείωμα που έρχεται ως απάντηση σε μελέτη που δημοσιεύτηκε στην *Αυγή* το 1961 για τον σοσιαλιστικό ρεαλισμό (Δ. Ρεντίης - Μ. Δημητρίου, «Αισθητικές μελέτες. Μερικά προβλήματα του σοσιαλιστικού ρεαλισμού», εφ. *Η Αυγή*, 12.2.-18.2.1961, 21.2.-23.2.1961 και 28.2.-2.3.1961).

2. Οι ιδέες του Lukács, η ελληνική αριστερά και η *Κριτική*

Η παρέμβαση της *Κριτικής* στην ιστορία των ιδεών της αριστεράς και ο έλεγχος των ιδεών αυτών γίνεται εμφανής στην περίπτωση της παρουσίασης των ιδεών του Georg Lukács, σε μια περίοδο κατά την οποία είχε επιβληθεί από την ελληνική κομμουνιστική αριστερά ένα καθεστώς απαγόρευσης της διακίνησης των βιβλίων του σύγγρου μαρξιστή, ενώ το γενικότερο περιβάλλον για τις ιδέες του, ειδικά μετά τη συμμετοχή του στην κυβέρνηση του Ίμρε Νάγκυ, ήταν εξαιρετικά δυσμενές και προβάλλονταν υπό το βάρος των ζντανοφικών επιδράσεων. Η επιλογή αυτή της *Κριτικής*, χάρη στην οποία προωθήθηκαν οι ιδέες του Georg Lukács κατά τη μεταβατική περίοδο των τελευταίων χρόνων της δεκαετίας του 1950 και των πρώτων της επόμενης, αν και εκλήφθηκε αμέσως ως «ρεβιζιονισμός» και αντιμετωπίστηκε με επιθέσεις στην *Αυγή*, αποτέλεσε τον πρόδρομο της γόνιμης περιόδου 1963-1967 της *Επιθεώρησης Τέχνης*, οπότε το περιοδικό αυτό, ύστερα από μια περίοδο κομματικών παρεμβάσεων, επαναφέρει στο προσκήνιο το έργο του Georg Lukács.

Μια σειρά από στοιχεία δείχνουν ότι το έντονο αυτό ενδιαφέρον της *Κριτικής* δεν βασίζεται σε έναν περιστασιακό προσανατολισμό της: απεναντίας, προδίδουν συστηματική και οργανωμένη διοχέτευση των απόψεων του Georg Lukács στη δεξαμενή της ελληνικής διάνοησης: Ο αριθμός των δημοσιευμένων κειμένων (6) που είτε είναι γραμμένα από τον ίδιο τον Georg Lukács είτε αφορούν τον Georg Lukács δεν μπορεί να θεωρηθεί περιορισμένος, αφού είναι ο μόνος ξένος συγγραφέας για τον οποίο αφιερώνεται τόσο μεγάλος αριθμός σελίδων του περιοδικού.¹⁰³

103. Στην *Κριτική* φιλοξενήθηκαν, εκτός από τη μετάφραση της μελέτης του «Τέχνη ελεύθερη ή Τέχνη στρατευμένη;», άλλα τέσσερα κείμενα που αφορούν άμεσα τον Georg Lukács και το έργο του – κατά σειρά δημοσίευσης: το άρθρο του Μανόλη Λαμπρίδη «Θέματα. Ο Λούκας και ο “ζωτικός

Επίσης, με την ενεργητική συμμετοχή του Παύλου Παπασιωτή και του Μανόλη Λαμπριδίη, η *Κριτική* αφιέρωσε πολλές από τις σελίδες του διπλού τεύχους 4/5 στον Georg Lukács. Επιπλέον, αν και δεν υλοποιήθηκε το σχέδιο να δημοσιεύσει το περιοδικό ένα μέρος από τα *Προλεγόμενα* του Georg Lukács, η πρόθεση μαρτυρεί την απόφαση των συντελεστών του να συνεχίσουν τη δημοσίευση των απόψεων του μαρξιστή ούγγρου φιλόσοφου.

Όλα αυτά τα στοιχεία συνηγορούν υπέρ της άποψης ότι η παρουσία του Georg Lukács δεν αποτελεί απλώς και μόνο μια περιστασιακή επιλογή που αποβλέπει στην ενημέρωση του αναγνωστικού κοινού, αλλά – και κυρίως – είναι ένας καίριος θεμα-

χώρος” των ιδεών», τχ. 4/5 (Ιουλ.-Οκτ. 1959) 187-191, στο οποίο κατηριάζεται η στάση ευθυγράμμισης της ελληνικής διάνοησης της αριστεράς με τις επιθέσεις ούγγρων στοχαστών ενάντια στο έργο του Georg Lukács· η μελέτη του Bernard Teyssèdre «Ο Λούκακς και τα θεμέλια μιας διαλεκτικής αισθητικής» (μτφρ. Μανόλης Λαμπριδίης), τχ. 16 (Ιουλ.-Αύγ. 1961) 117-138 και το βιο-εργογραφικό σημείωμα του Μανόλη Αναγνωστάκη για τον Georg Lukács (τχ. 16). Η μελέτη του Bernard Teyssèdre δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Les Lettres Nouvelles*, τχ. 11 (Φεβρ. 1961) 84-114 με τον τίτλο «Lukács et les fondements d'une esthétique marxiste»· σύμφωνα με γραπτή μαρτυρία του Μανόλη Λαμπριδίη, η απόδοση της λέξης «marxiste» με τον όρο «διαλεκτική» ήταν μια ενσυνείδητη αλλά αναγκαστική επιλογή που οφειλόταν στις ασφυκτικές για τις ιδέες της αριστεράς συνθήκες ελέγχου που είχε επιβάλει το καθεστώς της δεξιάς.

Στα κείμενα αυτά θα πρέπει να προστεθεί και η μελέτη του Ernest Mandel «Οι ρίζες της διαλεκτικής σκέψης (Στοιχεία για σύνθεση)» (μτφρ. Μ[ανόλης] Λ[αμπριδίης]), περ. *Κριτική*, τχ. 9 (Μάιος-Ιούν. 1960) 85-91, την οποία, κατά τον Μανόλη Λαμπριδίη, ο διαπρεπής γάλλος τροτσιστής οικονομολόγος είχε δημοσιεύσει στο περιοδικό της τροτσιστικής οργάνωσης «Τετάρτη Διεθνής» *Quatrième Internationale* (τ. 14, τχ. 4/6, Ιούν. 1956, 54-57) με τον τίτλο «Les racines de la pensée dialectique (Programme d'une synthèse)» και με το ψευδώνυμο E. Germain· στη μελέτη εξετάζεται, μεταξύ άλλων, η προσφορά του Georg Lukács στην εξέλιξη της διαλεκτικής σκέψης με το έργο του *Ο νεαρός Χέγκελ και το πρόβλημα της καπιταλιστικής κοινωνίας* (1948).

τικός άξονας που, εάν ενταχθεί στο γενικότερο πνευματικό περιβάλλον μέσα στο οποίο έγιναν δεκτές οι ιδέες του, φανερώνει τη συμβολή της *Κριτικής* στην υποδοχή και αποτίμηση του έργου του και μαρτυρεί ότι η επιλογή της συνιστά την έκφραση μιας πρόθεσης για άμεση παρέμβασή της στο εσωτερικό των πνευματικών και πολιτικών ιδεών της αριστεράς· η επιλογή αυτή ενέχει, δηλαδή, πολιτικό χαρακτήρα, καθώς έρχεται να αντιπαρατεθεί στην εμμονή της δογματικής κομμουνιστικής αριστεράς και στην αρχή των εκκαθαρίσεων διανοουμένων, που είχαν αρχίσει ήδη από την εποχή του Αντρέι Ζνάνοφ και έβρισκαν ακόμη ανταπόκριση.

Οι ιδέες του Georg Lukács άρχισαν να διακινούνται στην ελληνική μαρξιστική διανόηση με σχετική χρονική καθυστέρηση, αφού το πρώτο κείμενό του απαντά μόλις το 1956, στην *Επιθεώρηση Τέχνης*, σε μετάφραση του Κώστα Κουλουφάκου.¹⁰⁴ Η διακίνηση αυτή θα περιμένε κανείς να λειτουργήσει θετικά, ειδικά εάν αναλογισθούμε ότι από το 1956 και μετά είχαν αρχίσει να φαίνονται τα σημάδια της «αποσταλινοποίησης», που είχε επιχειρηθεί με το 20ό Συνέδριο του Κ.Κ.Σ.Ε. Ωστόσο, φαίνεται ότι ο Georg Lukács δεν έγινε ποτέ ανεπιφύλακτα δεκτός από την ελληνική αριστερά: ενδεικτικό παράδειγμα, σύμφωνα με τον Τίτο Πατρίκιο, είναι η επιφυλακτική στάση της κριτικής για τη μετάφραση του έργου *Μελέτες για τον ευρωπαϊκό ρεαλισμό* (Αθήνα, Εκδοτικός Ινστιτούτον Αθηνών, 1957), που έγινε από τον ίδιο και τον Κώστα Κουλουφάκο.¹⁰⁵ Εξάλλου, αρνητική ήταν και η αντιμετώπιση από την κομματική ορθοδοξία της πρωτοβουλίας της *Επιθεώρησης Τέχνης* να δημοσιεύσει κείμενα του Georg Lukács μετά

104. Πρόκειται για το άρθρο «Ο Χάινε και η ιδεολογική προετοιμασία του 1848». Σχετικά με τις δημοσιεύσεις κειμένων του Georg Lukács και κειμένων για το έργο του ως το 1981 βλ. Αλέξ. Ζήρας, «Ελληνική βιβλιογραφία Γκέοργκ Λούκατς (1933-1981)», περ. *Διαβάξω*, τχ. 41 (Απρίλιος 1981) 42-48.

105. Χριστίνα Ντουσιά, *Λογοτεχνία και πολιτική. Τα περιοδικά της Αριστεράς στο μεσοπόλεμο*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1996, σ. 412.

τα ουγγρικά γεγονότα.¹⁰⁶ Η επιφυλακτική αυτή στάση έγινε, αργότερα, επικριτική, λόγω της πολιτικής επιλογής του Georg Lukács να συμμετάσχει ενεργά στο ουγγρικό πείραμα εκδημοκρατισμού του Ίμρε Νάγκυ, γεγονός που επιβεβαίωσε την «αποσταλινοποίηση» της σκέψης του,¹⁰⁷ οδήγησε τις σχέσεις του με το Κομμουνιστικό Κόμμα Ουγγαρίας σε όξυνση και κατέληξε στη συστηματική εκδήλωση επιθέσεων εναντίον του, ειδικά κατά το διάστημα 1956-1959.

Αυτό το εχθρικό για τις ιδέες του Georg Lukács κλίμα εκφράστηκε και στην Ελλάδα, την ίδια περίπου περίοδο, καθώς η συνήθης σύμπλευση ή και συμμόρφωση της ελληνικής κομμουνιστικής αριστεράς στις επιταγές των ανατολικών κομμουνιστικών κομμάτων την οδήγησαν σε ακραίες επιλογές: σύμφωνα με μαρτυρία του Μανόλη Αναγνωστάκη στην *Κριτική*, προς τα τέλη της δεκαετίας του 1950, αποφασίστηκε από το εκτός νόμου Κ.Κ.Ε., χωρίς κάποια άμεση κομματική εντολή, να αποσυρθούν από τα βιβλιοπωλεία και να καταστραφούν ως «αναθεωρητικά» τα βιβλία του Georg Lukács¹⁰⁸ άλλα χαρακτηριστικά δείγματα

106. Ο Κώστας Κουλουφάκος, αναφερόμενος το 1964 στο ζήτημα της δημοσίευσης κειμένων του Georg Lukács στην *Επιθεώρηση Τέχνης*, σημειώνει, με σαρκαστική διάθεση, ότι η πρωτοβουλία του περιοδικού θεωρήθηκε «προδοτική και ρεβιζιονιστική γιατί ως γνωστόν το ελληνικό κίνημα έχει κηρύξει τον Λούκατς παρία, και η ακάθαρτη σκέψη του δεν πρέπει να μολύνει τα ευλαβικά μυαλά των οπαδών μας» (στο: Φίλιππος Ηλιού, «Ένα υπόμνημα του Κώστα Κουλουφάκου για την *Επιθεώρηση Τέχνης*: κομματική διανόηση και κομμουνιστική ανανέωση», ό.π. σμ. 16).

107. Το αυτοβιογραφικό σχόλιο του Georg Lukács για τη σταλινική περίοδο του το υιοθέτησε ο Μανόλης Λαμπρίδης, ο οποίος οριοθέτησε χρονολογικά την περίοδο αυτή στα έτη 1924-1956 (Μανόλης Λαμπρίδης, «Πρώτη εισαγωγή στο έργο του Γκέοργκ Λούκατς», περ. *Διαβάζω*, τχ. 41, Απρ. 1981, σ. 26-38).

108. Μ[ανόλης] Αν[αγνωστάκης], «Θέματα. Κριτική, συνέπειες και ευθύνες», περ. *Κριτική*, τχ. 16 (Ιούλ.-Αύγ. 1961) 146.

της επιθετικής στάσης είναι η δημοσίευση σε συνέχειες στην *Αυγή*, το καλοκαίρι του 1959, ενός μεταφρασμένου αντιρροητικού κειμένου και μιας άλλης μελέτης, επίσης σε συνέχειες, το 1961: πρόκειται, αρχικά, για τη μελέτη του σύγγρου φιλοσόφου Βέλα Fogarasi (1891-1959) «Στοχασμοί πάνω στις φιλοσοφικές αντιλήψεις του Γκέοργκ Λούκατς», όπου επιχειρείται να φανεί η απόκλιση της φιλοσοφικής θεώρησης του Georg Lukács από την «ορθόδοξη» μαρξιστική σκέψη και να καταδικαστεί ως «ρεβιζιονισμός».¹⁰⁹ Η δεύτερη μελέτη, των δημοσιογράφων της *Αυγής* Δ. Ρεντή και Μ. Δημητρίου («Μερικά προβλήματα του σοσιαλιστικού ρεαλισμού»), δημοσιευμένη δύο περίπου χρόνια αργότερα, καταδικάζει όχι μόνο τις ιδέες του Georg Lukács αλλά και όλους όσους, όπως ο Μανόλης Λαμπρίδης και η *Κριτική*, τις προώθησαν και τις υποστήριξαν: οι Δ. Ρεντής και Μ. Δημητρίου όχι μόνο χαρακτήρισαν τον Μανόλη Λαμπρίδη «όψιμο υπερασπιστή» του Georg Lukács αλλά και επιχειρήσαν να υποδείξουν τον ιδεολογικό και «κομφορμιστικό» πλαίσιο της σκέψης του. Μια τέτοια αντίδραση δείχνει αφενός ότι οι ιδέες του Georg Lukács προβάλλονται στην ελληνική διάνοηση της αριστεράς, ακόμη και τώρα, στις αρχές της δεκαετίας του 1960, υπό το βάρος των ζητανοφικών επιδράσεων και της δογματικής κομματικής καθοδήγησης και αφετέρου ότι κυριαρχούσε ακόμη σε μέρος της σκέψης της ελληνικής αριστεράς το βαθύτερα συντηρητικό πνεύμα της πολιτικής και κομματικής καθοδήγησης και ιδεολογίας· ταυτόχρονα, όμως, φαίνεται καθαρά και το πόσο δύσκολο ήταν το εγχείρημα του κριτικού ελέγχου και της ανανέωσης.

109. Béla Fogarasi, «Σύγχρονα ιδεολογικά προβλήματα. Στοχασμοί πάνω στις φιλοσοφικές αντιλήψεις του Γκέοργκ Λούκατς», εφ. *Η Αυγή*, 26.7. και 28.7.-31.7.1959. Ο Béla Fogarasi, που αυτοεξορίστηκε όταν τα σοβιετικά στρατεύματα εισέβαλαν στην Ουγγαρία, προερχόταν από τον κύκλο των φίλων του Georg Lukács αλλά εξέφραζε τις ανησυχίες του για τη «μεταστροφή» του προσωπικού του φίλου (István Mészáros, *Lukács' concept of Dialectic*, London, The Merlin Press, 1972, σ. 112 και 124).

Παρά το τόσο δυσμενές για τον Georg Lukács και τις ιδέες του κλίμα, η *Κριτική* φαίνεται τολμηρή. Ειδικότερα ο Μανόλης Λαμπρίδης, με το κείμενό του «Ο Λούκακς και ο “ζωτικός χώρος” των ιδεών», απαντώντας στη δημοσίευση της μελέτης του Βέλα Fogarasi στην *Αυγή*, αναλαμβάνει τον δύσκολο ρόλο της αποκατάστασης του ονόματος του σύγγρου μαρξιστή, ενώ υπογραμμίζει την ανάγκη για προσεκτικότερη αποτίμηση· πρόθυμος να καταδικάσει την τραγική κατάληξη της συγγρικής προσπάθειας εκδημοκρατισμού (1956) και αναφερόμενος στη δημοσίευση του κειμένου της *Αυγής*, σημειώνει:

Γιατί λοιπόν αυτή η σπουδή να προβληθεί επίσημα ένα τέτοιο κείμενο; Και καλά, μέσα στην Ουγγαρία. Οι ανάγκες σταθεροποίησης της γραφειοκρατίας που επιβλήθηκε, ύστερα από μια τέτοια καταστολή της επανάστασης, φαίνεται το αξίωμα. Όμως εδώ στην Ελλάδα; Γιατί αυτή η γραφειοκρατική αλληλεγγύη; Γιατί αυτή η αυτόματη «διεθνής»; [...]. Ας περισώσουμε τουλάχιστον την περιοχή του Πνεύματος, της Σκέψης, ανεπίληπτη, για να μη βρεθούμε αύριο στην καταισχύνη της «αυτοκριτικής» και του «γράψε λάθος».

(«Ο Λούκακς και ο “ζωτικός χώρος” των ιδεών», τχ. 4/5, σ. 191)

Ενώ με το κείμενο του Μανόλη Λαμπρίδη επιχειρείται η αποκατάσταση του έργου του Georg Lukács και η υπενθύμιση της ανάγκης για μια αυτόφωτη πορεία της ελληνικής μαρξιστικής σκέψης, με τα μεταφρασμένα από τον Μανόλη Λαμπρίδη κείμενα του Ernest Mandel «Οι ρίζες της διαλεκτικής σκέψης (Στοιχεία για σύνθεση)» (τχ. 9) και του Bernard Teyssèdre «Ο Λούκακς και τα θεμέλια μιας διαλεκτικής αισθητικής» (τχ. 16) ενισχύεται η θεωρητική υποστήριξη των απόψεων του Georg Lukács, μολονότι στη μελέτη του Bernard Teyssèdre δεν λείπουν και οι πιο προωθημένες κριτικές εκτιμήσεις, με βάση τις οποίες οι απόψεις του σύγγρου φιλόσοφου απηχούν μια ήδη ξεπερασμένη αισθητική θεώρηση.

Συμπερασματικά, οι ιδέες του Georg Lukács βρέθηκαν, ειδικά ύστερα από το 1956, στο επίκεντρο μιας ιδεολογικής διαμά-

χης στο εσωτερικό της αριστεράς: από τη μια η «ορθόδοξη» αριστερή τάση καταδικάζει τον Georg Lukács και τις ιδέες του, ενώ οι νεότεροι διανοούμενοι, που συνθέτουν αυτό που ο Τάκης Καγιαλής, μιλώντας για την *Επιθεώρηση Τέχνης*, χαρακτηρίζει ως «ετεροδόξη» αριστερή τάση,¹¹⁰ επιχειρεί την αποκατάσταση της θεωρίας και της πολιτικής του διαδρομής· γι' αυτό, ο Georg Lukács «χρεώνεται», κατά τη διατύπωση του Αλέξ. Ζήρα, στη «νέα ελληνική αριστερά».¹¹¹

Σε ό,τι αφορά την *Κριτική*, το σύνολο όσων δημοσιεύσεων αφορούν τον Georg Lukács συνθέτει ένα corpus κειμένων που εγγράφεται στη γενικότερη πρόθεση του Μανόλη Αναγνωστάκη, κυρίως, και του Μανόλη Λαμπρίδη να καταπολεμήσουν τους δογματικούς αφορισμούς στο επίπεδο των ιδεών. Παρά την κομματική καθοδήγηση, που είχε επιβάλει, όπως είδαμε, μια ιδιότυπη λογοκρισία, το περιοδικό του Μανόλη Αναγνωστάκη δείχνει καθαρά την αποφασιστικότητα και την εμβέλεια της αντίστασής του· παράλληλα, αποδεικνύεται το μοναδικό, ίσως, βήμα προώθησης των ιδεών του Georg Lukács στην Ελλάδα, κατά τη μεταβατική περίοδο των τελευταίων χρόνων της δεκαετίας του 1950 και των πρώτων της επόμενης.

Στο σημείο αυτό, θα μπορούσε να πει κανείς ότι η *Κριτική* αποτέλεσε πρόδρομο της γόνιμης περιόδου 1963-1967 της *Επιθεώρησης Τέχνης*, οπότε το περιοδικό αυτό, ύστερα από μια πε-

110. Τάκης Καγιαλής, «Ποίηση, ιδεολογία και λογοτεχνική κριτική στην *Επιθεώρηση Τέχνης*», στον σύμμεικτο τόμο: *Επιστημονικό Συμπόσιο. «Επιθεώρηση Τέχνης». Μια κρίσιμη δωδεκαετία*, Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Ιδρυτής: Σχολή Μωραΐτη), 1997, σ. 48.

111. Σύμφωνα με τον Αλέξ. Ζήρα («Ο Λούκας και η νέα ελληνική αριστερά», περ. *Διαβάζω*, τχ. 41, Απρ. 1981, σ. 41), αρκετοί από τους εκπροσώπους της ανανεωτικής τάσης (Βάσος Βαριάς, Μανόλης Αναγνωστάκης, Αλέξ. Αργυρίου, Κώστας Κουλουφάκος, Μανόλης Λαμπρίδης, Τίτος Πατρίκιος και Δημήτρης Ραντόπουλος) απηχούν, λιγότερο ή περισσότερο, ιδέες του Georg Lukács.

ρίοδο κομματικών παρεμβάσεων,¹¹² φέρνει ή επαναφέρει, όπως στην περίπτωση του Georg Lukács, στο προσκήνιο ξένους μαρξιστές «που ταράζουν τα νερά του δογματισμού»¹¹³ και προβάλλουν εντονότερα τα αιτήματα της ανανεωτικής μαρξιστικής σκέψης. Παράλληλα, η φιλοξενία αυτών των κειμένων, αρχικά στην *Κριτική* και αργότερα στην *Επιθεώρηση Τέχνης*, γονιμοποίησε την πλευρά εκείνη της διανόησης της αριστεράς που αναζητούσε νέους τρόπους μελέτης και εξέτασης του αισθητικού φαινομένου και επιζητούσε την απαγκίστρωση από δογματικές κριτικές αποτιμήσεις.¹¹⁴

Παρ' όλα αυτά, η παρέμβαση της *Κριτικής* δεν ακυρώνει τη συνολικότερα «συντηρητική» ή άτολμη εικόνα που παρουσιάζει η ελληνική μαρξιστική σκέψη αυτή την περίοδο. Με την επίκληση των ιδεών του Georg Lukács, ο οποίος είχε επιχειρήσει να «διευρύνει το ανελαστικό δόγμα του σοσιαλιστικού ρεαλισμού με τη θεωρία του κριτικού ρεαλισμού»,¹¹⁵ διαφαίνεται περισσότερο η πρόθεση για την αντικατάσταση προηγούμενων προτάσεων που αφορούν την κοινωνιστική θεώρηση της τέχνης παρά η οριστική

112. Ας σημειωθεί ότι, από το 1959, όταν κορυφώθηκαν οι επιθέσεις εναντίον του Georg Lukács, έως και το 1964, οπότε και οι γενικότερες πολιτικές και πνευματικές συνθήκες είχαν πλέον διαφοροποιηθεί, στην *Επιθεώρηση Τέχνης* δεν δημοσιεύτηκαν κανένα κείμενο του Georg Lukács· βλ. σχετικά Αλέξ. Ζήρας, «Ελληνική βιβλιογραφία Γκέοργκ Λούκατς (1933-1981)», ό.π. σμ. 104.

113. Δημήτρης Ραντόπουλος, *Τέχνη και εξουσία*, ό.π. σμ. 57, σ. 52-53.

114. Ο Μανόλης Λαμπρίδης συνέχισε τις μεταφράσεις του στην *Επιθεώρηση Τέχνης* (Αλέξ. Ζήρας, ό.π.), ενώ μετέφρασε, αργότερα, και δύο μελέτες: Lucien Goldmann, *Εισαγωγή στον Λούκατς και στον Χάιντεγκερ*, Αθήνα, Έρραμος, 1975 («Οι Ιδέες, 1») και Georg Lukács, *Από τη φαινομενολογία στον παραξισμό: η μέθοδος ως συμπεριφορά, ο μύθος του μηδενός, το φετίχ της ελευθερίας*, Αθήνα, Έρραμος, 1989 («Οι ιδέες», 5).

115. Χριστίνα Ντουριά, *Λογοτεχνία και πολιτική*, ό.π. σμ. 52.

αποσύνδεση από την επιβολή δογματικών και παραδοσιακών εκτιμήσεων.¹¹⁶ Χωρίς να υποβαθμίζεται η σημασία του περιοδικού, ούτε να επιχειρείται όψιμη και εκ του ασφαλούς κριτική με βάση τις νεότερες πολιτικές εξελίξεις από το 1989 κ.ε., πρέπει να ειπωθεί ότι η προβολή του έργου του Georg Lukács δεν αποτελούσε εντελώς ριζοσπαστική επιλογή για την αντιμετώπιση της αριστερής «ορθοδοξίας» και ούτε συνιστούσε μια βαθύτερη ρήξη με την προηγούμενη παράδοση· ήταν μια επιλογή, πάντως, που, αν και ήταν αναγκαία και αναπόφευκτη, καθώς υπαγορευόταν από το γενικότερο κλίμα της πνευματικής κρίσης που είχε εμφανιστεί στους κόλπους του ευρωπαϊκού μαρξισμού, ειδικά ύστερα από την οδυνηρή κατάληξη της ουγγρικής εξέγερσης του 1956, προϋπέθετε την πρόθεση και την απόφαση για κριτικό έλεγχο των ιδεών.

116. Μπορεί βέβαια οι ιδέες του Georg Lukács να μην απαιτούσαν τη δογματική εφαρμογή κανόνων, όπως έγινε με τις ιδέες του Αντρέι Ζντάνοφ, αλλά δεν έπαιναν να αποτελούν την έκφραση «μιας επιτήδειας και πολύπλοκης εκδοχής της ορθόδοξης σοβιετικής λογοτεχνικής κριτικής που, αν δεν ήταν ακριβώς ένα δόγμα, έθετε πάντως σαφώς τους όρους με τους οποίους θα έπρεπε του λοιπού να διεξάγεται η συζήτηση.» (Tony Bennett, *Φορμαλισμός και Μαρξισμός*, μτφρ. Σπύρος Τσακνιάς, Αθήνα, Νεφέλη, 1983, σ. 47-48).